

A válság anatómiája – az írországi példa

Artner Annamária,
az MTA Világgazdasági
Kutatóintézet tudományos
főmunkatársa
Email: aartner@vki.hu

Írország a 90-es években látszólag sikeres felzárkózást hajtott végre. Sikereset, mert a globális kapitalizmus világpiacán folyamatosan növelte versenyképességét a munka GDP-ből való részesedésének leszorítása árán. Ugyanakkor látszólag, mert ezt a fejlődést csak külső erőknek, lényegében a transznacionális vállalatok helybeli tevékenységének köszönhetette, hazai gazdaságának termelékenységére azonban nem nőtt. A globális tőkeértékesülési válság kirobbanását elhalasztotta a pénzügyi szféra felfutása, amely a tartós dinamizmus látszatát keltette, és arra indította az ország vezetését, hogy a hasonlóan magas GDP/fő-t megtermelő országokhoz közelítse addig ugyancsak lemaradó jóléti rendszerét. A félperifériákra jellemző inflációs hajlammal párosulva, és súlyosbítva az önálló monetáris politika hiányával, ez olyan helyzetbe sodorta az országot, amelyből még a munka/GDP arány jelentős korrekciójával (belső leértékeléssel) is kétséges kijutnia.

TÁRGYSZÓ:
Gazdasági válság.
Írország.

Félperifériás gazdaságként Írország a működőtőke-import révén függő módon, de sikeresen ágyazódott be a neoliberais globalizációba, ezért következetesen végigjárta azt az utat, amely a válsághoz vezetett. Ha úgy tetszik „klasszikus” válságciklust írt le, ami szükségképpen torkolt pénzügyi válsághoz, amit elmélyített az eurózónabeli tagság. Mindeközben és részben mindezért növelte a munkavállalóknak juttatott rész (a bérek, illetve a teljes munkakompenzáció, valamint a szociális juttatások) arányát a GDP-ben. Hasonlóképpen tett Görögország és Portugália is, míg Spanyolország e rátákat nem növelte, viszont 2003 után kevésbé csökkentette, mint a sikeres gazdaságok, például Németország, Ausztria, Luxemburg vagy Belgium. Ezzel a négy félperifériás európai ország relatív versenyképességi pozíciója romlott, amit eurótagként nem tudtak valutájuk leértékelésével kompenzálni. Véleményem szerint a válságuk oka tehát a félperifériás, függő helyzet, a versenyképesség (tőkeértékesülés) rovására tett jóléti engedmények és az euró. Mindezt megfejeli a válságkezelés, amely a belföldi kereslet szűkítésével a korábbi pályára való visszaállást célozza, tehát csak újraindít egy újabb válságig vezető kört. A tanulmány mindent a négy ország közül a legversenyképesebb hírében álló Írország példáján kívánja közelebről bemutatni.

1. Az ír válság strukturális okai

Írország esete sok tekintetben más, mint az euróövezet említett másik három gyenge országáé. Míg Írország versenyképes, fegyelmzetten menedzselte, az Unióval együttműködő ország, addig a többi ország termelékenységé alacsonyabb, gazdasági menedzsmentje hanyagabb, a polgárok adófizetési hajlandósága gyengébb. Talán éppen ezért feltűnő, hogy ezek az egyébként oly sok tekintetben különböző országok egyaránt az euró leginstabilabb országai közé tartoznak. Így gondolják a hitelminősítők – amelyek szerint mindannyian a kockázatos, illetve befektetésre nem ajánlott kategóriában vannak – és a pénzpiacok is, hiszen a tízéves kormánypapírokat, ha nem is azonos mértékben, de csak igen drágán hajlandók megvásárolni. (E sorok írásakor, 2011 júniusában, például Görögország esetében 15-16 százalékon, Írország esetében 10-11 százalék körül, de a helyzet napról napra romlik).

Valójában a kiindulópont minden ország esetében azonos: a globalizáció, vagyis a piaci, kapitalista, profitorientált termelés alapján az országoknak a világpiac értéktételének kell megfelelniük, és annak vakon ható törvényszerűségei (mindenekelőtt

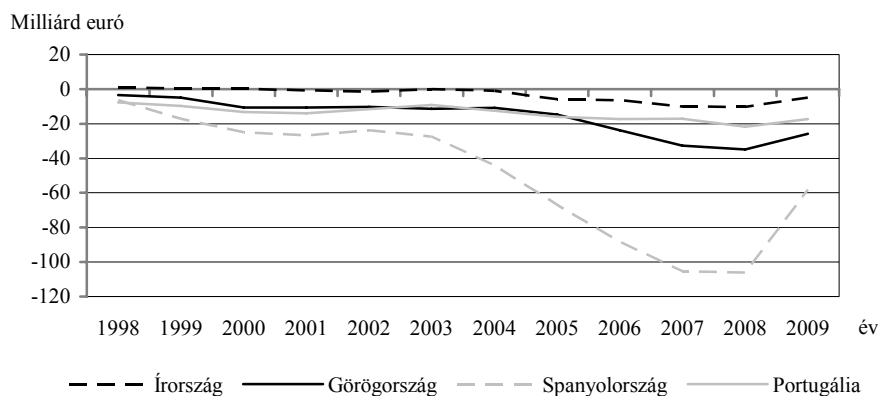
a tőkefelhalmozás kényszere) miatt időről időre súlyos válságba kell jutniuk. Ám még ezen túl is találhatunk számottevő azonosságot a csődhelyzet előtt álló országok között. Úgy gondolom, három alaptényezőre lehet visszavezetni az európeriféria válságát. Ezt közelebbről Írországon mutatom be, azon, amely a versenyképesség legáltalánosabban elfogadott mérőszámai, az egységnyi munkaerőköltség, valamint a reál effektív árfolyam alakulása alapján az eurózóna legnagyobb vesztese.

Írországra, Görögországra, Portugáliára és Spanyolországra egyaránt igaz, hogy

- a globalizált gazdaságba függő jelleggel bekapcsolódott félperifériás ország, mely
- a 2000-es években relatív versenyképesség-csökkenést szenvedett el,
- amit súlyosbított, hogy számára kvázi „rögzített” más, erős gazdaság(ok) által meghatározott, felértékelődő valutával kapcsolódott a világpiachoz.

Függő helyzetet az értem, amikor egy gazdaság folyamatai elsősorban külső tényezőktől függenek, annak kiszolgáltatottak. Ez leginkább a külső egyensúlytalanságban, vagyis a folyó mérleg (árúk, szolgáltatások, jövedelmek, folyó transzferek) negatívumában, a nettó beruházásimportban (a belföldön levő külföldi működőtőke-állomány és a külföldön levő hazai működőtőke-állomány feletti többletében) valamint a technológiafejlesztés forrásaiban testesül meg. Az első két tényező alakulását az 1. és a 2. ábrán láthatjuk.

1. ábra. A folyó mérleg egyenlege, 1998–2009

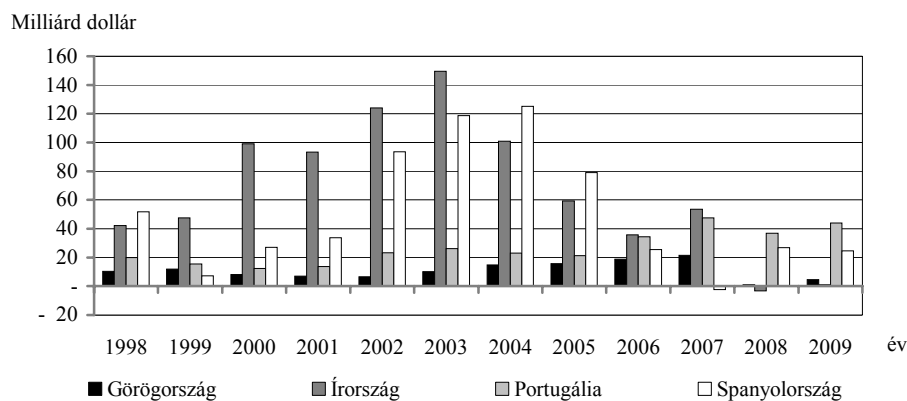

Megjegyzés. Folyó mérleg: árúk, szolgáltatások, jövedelmek, folyó transzferek egyenlege.

Forrás: Itt, a 2–4., a 6., a 9., valamint a 10. ábránál az Eurostat online statisztikái.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>

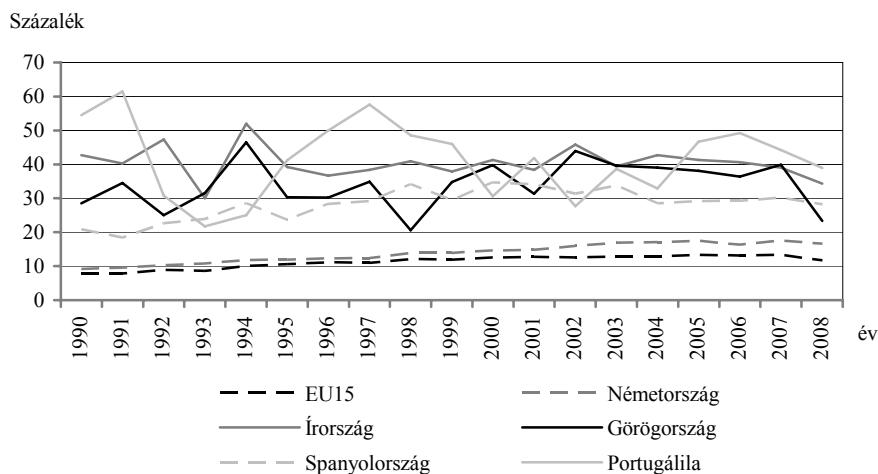
2. ábra Az FDI-állomány (import-export) egyenlege, 1998–2009

Megjegyzés. FDI-stock mérleg = inward FDI-stock – outward FDI-stock. (FDI-stock: külföldi működőtőke állomány; inward FDI-stock: a fogadó országba érkező külföldi tőkebefektetések kumulált összege; outward FDI-stock: a rezidens ország vállalatainak az ország határain kívül tulajdonában levő érdekeltségek összege.)

A technológiafejlesztési forrásokat illető függőséget illusztrálja a külföldi eredetű szabadalmak aránya az országban alkalmazott szabadalmakon belül, amely a fejlettebb országokénál magasabb arányt mutat. (Lásd a 3. ábrát.) Még beszédesebb a royalty- és licence-forgalom egyenlege, amely ugyan mind a négy ország esetében negatív és a 2000-es években romló tendenciát mutatott, de Írország esetében különösen nagy ütemben romlott (1999 és 2007 között a deficit közel háromszorosára nőtt).

3. ábra. Külföldi tulajdonban levő szabadalmak aránya az országban alkalmazottakon belül

A félperifériás jelleg pedig annyit tesz, hogy miközben a gazdaság külsőleg függő, tőle is függnék más, fejletlenebb országok. Ezt a tőkeexportra való képességen kívül a nettó migráció is illusztrálja. A félperifériás gazdaságokra jellemző, hogy vonzzák a munkát kereső bevándorlókat. A szóban forgó négy ország mindegyikére érvényes ez, részben gazdasági növekedési ütemük függvényében, részben EU-tagságuk okán.

Írország mindig Európa perifériájának számított nemcsak földrajzi, hanem gazdasági értelemben is. Sokáig szinte kizárólag az Egyesült Királyság függeléke volt, az Unióhoz való korai csatlakozása is egyértelműen csakis ezért volt lehetséges. (Még a formális tárgyalások is csak azt követően indulhattak meg, hogy az Európai Gazdasági Közösség elfogadta az Egyesült Királyság jelentkezését. (Lásd erről bővebben *Maier* [1986] és *Keogh* [1997].)

Gazdaságát az uniós tagság első másfél évtizedében a lassú fejlődés, magas munkanélküliség, alacsony termelékenység, nagyarányú kivándorlás jellemezte. Kormányok sora próbált ezen javítani, tőkebecsalogató és beruházáskönnyítő intézményeket és szervezeteket építve ki és át, gondot fordítva az oktatásra is. Az EU strukturális alapjai hosszú évekig a GDP 4-7 százalékával egyenlő extra forrásbevonást jelentettek a kis ország számára, 1-2 százalékponttal emelve meg a GDP növekedési ütemét. Ám a felzárkózás az európai szinthez mégis sokáig késett. Az EU12-höz viszonyított GDP/fő érték egészen az 1980-as évek utolsó negyedéig 60-65 százalékon állt, alig mutatta fejlődést az 1960-as évekhez képest. A nehézségek egyik fő forrása az európai árfolyam-mechanizmushoz való csatlakozás (1979), és az annak velejárójaként romló külső egyenleg, az eladósodás, a költségvetési deficit volt. (1987-ben az adósságráta magasabb volt, mint napjainkban, a GDP 120 százalékát tette ki.) A külső meghatározottságú, a nemzetgazdasági teljesítményhez nem igazítható valutaárfolyam hátrányai már ekkor kiütköztek, de nem szolgáltak elégséges intő tapasztalattal az euró bevezetésekor. Mint ahogy az aranystandard és a Bretton Woods-i rendszer kudarca is rég feledésbe merült az „eufóriától” izzó 90-es évekre.

Az 1980-as évek végén, egy „neokorporatista” fordulattal, társadalmi közmegegyezés révén, Írországban megállították az egységnyi munkaerőköltség növekedését. Az akkor elindított és azóta is háromévente megújított, a szociális partnerekkel egyeztetett nemzeti fejlesztési tervekben egyebek mellett megszabták a béremelkedés ütemét, amit később lassan a szociális juttatások növekedésével kompenzáltak. A profit adója ugyanakkor alacsony maradt, a „jóléti állam” költségeit az állam elsősorban a munkára és fogyasztásra terhelte adóbevételekből fizette (ez utóbbi különösen lényeges szerepet játszik a gazdaság inflációs hajlamában). Ekkortól gyorsult fel a GDP és GNP közötti szakadék növekedése, amelyben nemcsak a külföldi vállalatok megnövekedett teljesítménye, hanem az alacsony profitadó miatt minden bizonynyal jelentős mértékű vállalaton belüli számlázás is közrejátszott (transzferárak), merthogy érdemes volt Írországban kimutatni a nyereséget. Mindezek és a kedvező

külső körülmények (a világgpiaci konjunktúra) jóvoltából a növekedés a 80-as évek végén fellendült, majd az 1991-93-as világgpiaci recessziót tükröző néhány éves lassulás után a magas növekedési ütem tartóssá vált.

A „Kelta Tigris” időszaka az 1992-ben induló amerikai információtechnológiai boomnak köszönhető, de (és ez ismét az euróövezet-tagság hátrányaira utal) az 1993-as valuta-leértékelés is segítette a gazdaságot szárnyára emelő exportoffenzívát. A külföldi tőkebeáramlás évről évre nőtt, Írország Európa legnagyobb szoftver-ellátójává vált. A munkaerőkereslet állandó növekedésének köszönhetően 1997-re megfordult a kivándorlás évszázados trendje, a lakosság száma gyors növekedésnek indult, egy évtized alatt 800 ezerrel (23 százalékkal) nőtt. Látványos reálkonvergencia történt az EU15-ök átlagához, a fogyasztói árak alapján számolt harmonizált versenyképességi index 2000-ig javult, ettől kezdve azonban romlani kezdett.

Írország eurózónataggá válása (1999) lényegében egy időben történt az amerikai információtechnológiai boom „leülésével” (2000 közepe), amelyre a 90-es években a külföldi működőtőke-importra támaszkodó gazdaságpolitika révén a növekedés épült. A külföldi működőtőke-állomány, amely a 90-es években a GDP 60-80 százalékát tette ki és 2002-ig 150 százalékra nőtt, most hirtelen visszaesett: megindult a tőke kivonás (*UNCTAD* [2011]). A 2000-es években a GDP növekedési üteme megfeleződött, bár nemzetközi összehasonlításban még így is magas (5 százalék körüli) maradt. A munkanélküliségi ráta addig meredek csökkenése is megállt, sőt a ráta növekedni kezdett. A lakossági megtakarítások a bizonytalanabb helyzetben megugrottak, a fogyasztás növekedése lelassult. A 90-es években, a GDP százalékában mérve az évről évre gyorsan növekvő beruházások megtorpantak, 2000-ben stagnáltak, 2001-ben pedig csökkentek (*Eurostat* [2011]).

Ebben a helyzetben elkerülhetetlenül kapaszkodott bele a gazdaság a fellendülő hitel- és értékpapírpiacon mentőövébe, ami aztán 2008-ban a fedezetlen kintlevőségek miatt kipukkadt.

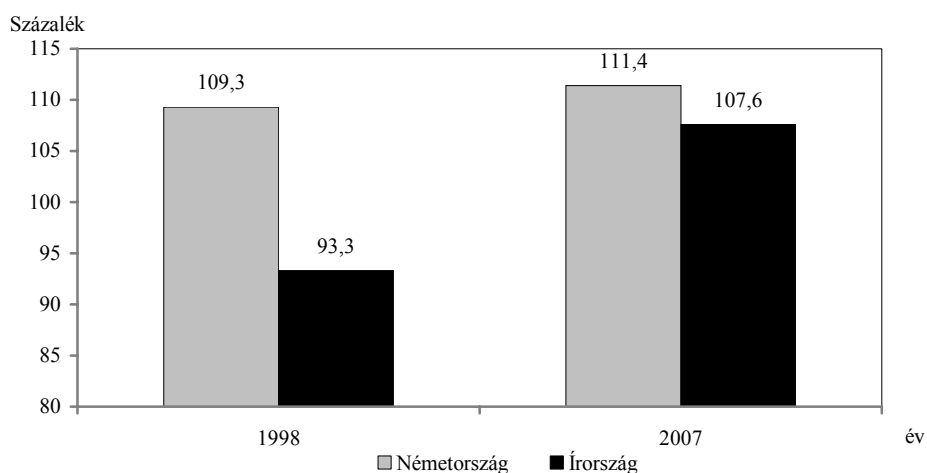
2. Versenyképesség-romlás: a GDP újraelosztása

Írországban a vállalatok profitabilitása (a bruttó működési nyereség/forgalom) a legmagasabb az EU-ban, még napjainkban is az EU27-ek átlagának kétszeresét teszi ki, és különösen magas volt a 2000-es évtized közepén (*Eurostat* [2011]). Ám a 2000-es évek hiteltől táplálkozó ingatlanpiaci fellendülése, amelynek elemei egyébként már a 90-es évek végén láthatók voltak, az ehhez kapcsolódó hitelélénkítés és derivatíva-piac fenntartotta a növekedést, s egyben lehetővé tette, hogy a foglalkozta-

tottak részesedése növekedjék a létrehozott új értékből. Ez utóbbi pedig a versenyképesség romlását jelentette.

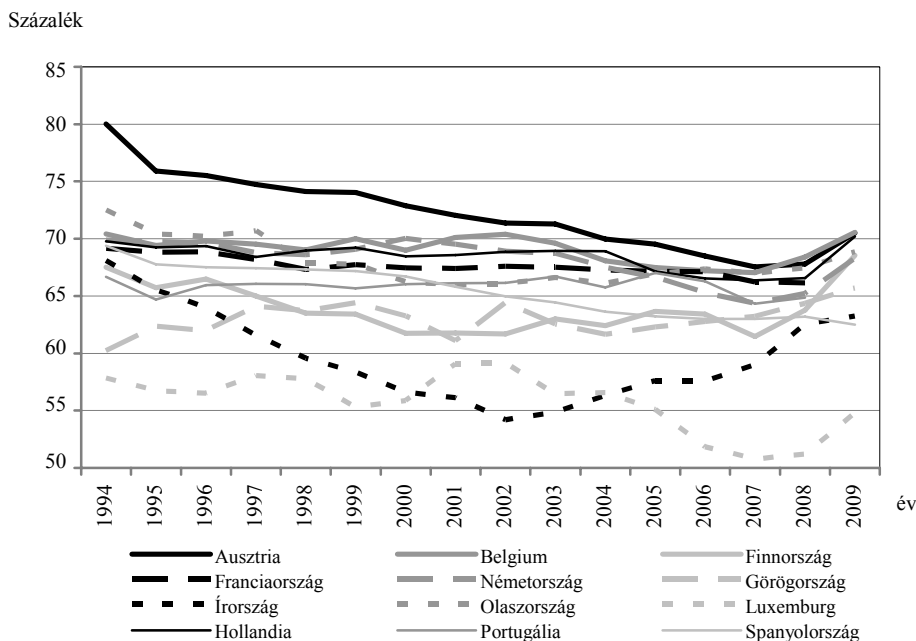
Fontos leszögezni, hogy az egy munkaóraóra jutó GDP, tehát a termelékenység igazi mérőszáma 2000 után növekedést mutatott, sőt felzárkózott még a német mutatóhoz is. Az egy munkaóraóra jutó ír GDP 1998-ban még 14,6 százalékkal elmaradt a megfelelő német adattól, 2007-re, a válság előtti utolsó évre azonban a különbség 3,4 százalékra csökkent. (Lásd a 4. ábrát.) Később, a válság idején az ír termelékenység tovább nőtt, és 2009 és 2010 között már meghaladta a németet (*Eurostat* [2011]). A lényeg azonban nem ez.

4. ábra. Egy munkaóraóra jutó GDP (PPS) az EU15 átlagához képest
(Index: EU15=100,0)

A versenyképesség végső soron nem a termelékenységben, hanem a költség- és árviszonyokban rejlik, és e tekintetben Írország nem teljesített jól. A munkának az új értékből juttatott nagyobb rész megnövelte a munkaerőköltség/GDP rátát, magyarán hiába termeltek mind nagyobb termelékenységgel az írek, ha a termelékenységnövekedés ütemét meghaladó bér- és juttatásnövekedés a relatív profitabilitás rovására ment. Ezt illusztrálja az 5. ábra, amely a munkaerőköltség arányát mutatja a teljes kibocsátáshoz képest az egész gazdaságban (reál egységnyi munkaerőköltség). Szembeszökő Írország vonala, amely 2002-ig a többi országénál jóval meredekebben csökkent, majd azt követően épp ilyen meredeken haladt felfelé. Megjegyzendő, hogy (mint az a 6. ábrából is látszik) a szociális juttatások bekapcsolásával a GDP elosztása a tőke és munka között már az euró más, ma gyengének számító tagországaiban (Görögországban, Portugáliában, Spanyolországban) is a munka javára módosult.

5. ábra. Reál egységnyi munkaerőköltség az euróövezet 12 tagállamában, 1940–2009

Forrás: OECD StatExtracts Online <http://stats.oecd.org/Index.aspx?QueryName=426&QueryType=View&Lang=en>.

Az ír gazdaság tehát a 90-es években folyamatosan növekvő versenyképességi előnyét az eurótagság néhány éve után egyértelműen elveszítette. Ebben jelentős szerepet játszott ugyan az euró, de nem ez az egyetlen ok. Hiszen, ha csak az euró okozta volna a relatív pozícióromlást, akkor Írország nem állna ezzel egyedül. A valutaleértékelés lehetőségének hiánya elősegítette és felnagyította a problémát, de maga a reál felértékelődés – amire később még visszatérünk – csak következmény volt.

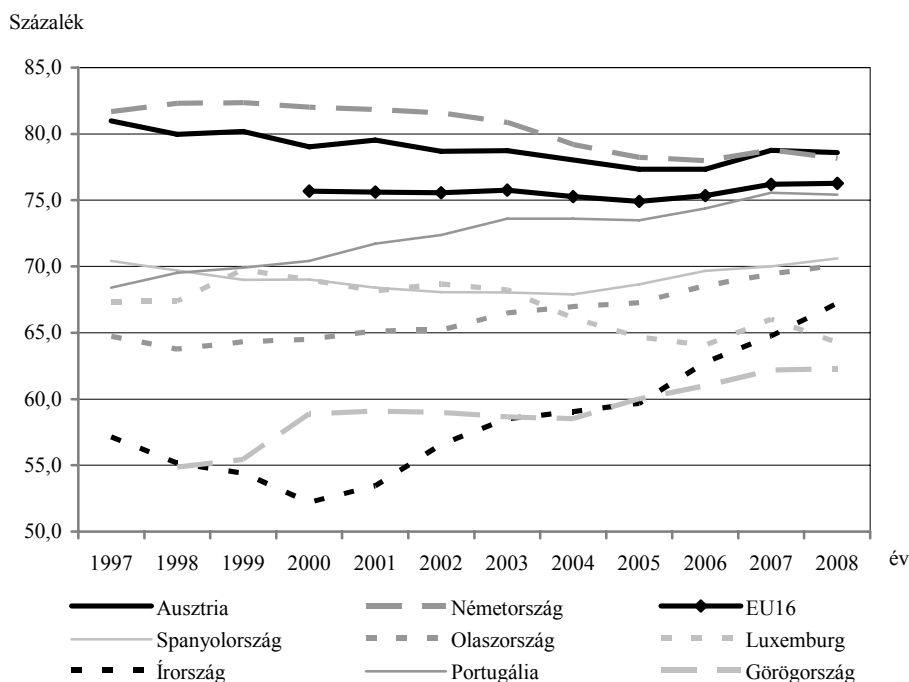
A GDP munka javára történő újraelosztásában szerepet játszott, hogy éppen az eurócsatlakozás és az információtechnológiai fellendülés után (2000-ben) vezették be Írországban a minimálbért, amely akkor közel a belga és a francia szinten állt, és ez megfelelt az angol-amerikai szintnek. A munkakompensáció GDP-beli aránya hosszú idő óta csökkenő tendenciát mutatott, 2002 után azonban a trend megfordult: 2002 és 2007 között 38,3-ról 44,4 százalékra nőtt. Hiába emelkedett tehát gyorsabban az ír termelékenység, mint például a német, ha a munkaóráköltsége még ennél is jobban nőtt.

Ráadásul nem csak a bérek nőttek. Az eurózónában 2000-ben az összes szociális juttatás (beleértve a nyugdíjat is) a GDP százalékában messze a legalacsonyabb volt. Ezt követően azonban Írországban, a legmeredekebben, 2000 és 2007 között a GDP

13,9 százalékról 18,9 százalékára emelkedett. (Az 5 százalékpontos emelkedésből a nyugdíj csak 1,8 százalékpontot tett ki.) Ezzel azonban még mindig az EU27-ek és az eurózóna 26-27 százalékos átlaga alatt maradt. Megjegyezzük, hogy ugyanez a mutató ez időszakban Németországban csökkent a legmeredekebben az eurózónán belül, a GDP 29,3 százalékról 27,7 százalékára.

Ezzel kapcsolatban azonban hangsúlyozni kell, hogy Írország az eurózóna egyik élen járója volt a szociális transzferekkel számolt szegénységi ráta tekintetében, és ez a helyzet csak 2004 után, a szociális transzferek növekedésével változott meg. 2007-re, az utolsó válság előtti évben, az ír szegénységi ráta 17,2 százalékra csökkent, ami az EU27-ekben a tizedik, az eurózónán belül pedig az ötödik legnagyobb arány volt. További csökkenés csak a válságkezelés hatására következett be, 2009-ben a szegénységi arány az eurózóna átlaga alá került, az EU27-ben a tizenhatodik helyre esett vissza. Összességében tehát 2000 és 2007 között a munkának juttatott rész (a bérek és juttatások, nyugdíjak együttes aránya) a GDP-ben 52,2 százalékról 64,8 százalékra emelkedett, bár még így is messze elmaradt az eurózóna 76,2 százalékos átlagától.

6. ábra. Munkakompenzáció, szociális juttatások, nyugdíj együttes aránya a GDP-ben, 1997–2008

A 2000-es években tanúi voltunk az ír szociális rendszer felzárkózásának az európai jóléti államok szintjéhez. A korábbi évek, évtizedek munkavállalók szempont-

jából romló tendenciáját felváltotta egy számukra kedvező periódus, de úgy, hogy az ír munkavállalók részesedése a GDP-ből mindent összevetve is távol maradt a legfejlettebb országok szintjétől. Mindez egy olyan országban, amelynek egy főre jutó GDP-je Luxemburg után a második legnagyobb az EU-ban, sőt, vásárlóerő-paritáson számolva még Svájcot is megelőzi.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy Írországban a 2000-es években olyan jóléti állam kezdett kialakulni, amely a GDP/fő mutató alapján teljesen indokoltnak volt tekinthető. Szorosan összefüggött egyrészt a felfutó pénzügyi szférával (amely a hitelezés révén növelte a keresletet, lehetővé tette a termelés fenntartását), másrészt az exportnak a 90-es éveket meghaladó szintjével, amelynek köszönhetően az exportszféra bérei nőttek (Balassa–Samuelson-hatás). Érthető a kormányoknak az a törekvése is, hogy a lakosság életszínvonalát növeljék, a szegénységi mutatókat enyhítsék. Mindez azonban nem tett jót a tőkeértékesülésnek, azaz a versenyképességnek, amelynek romlását az önálló monetáris politika megvonásával az eurótagság felerősítette. Ezeket a tényezőket vizsgáljuk meg a továbbiakban.

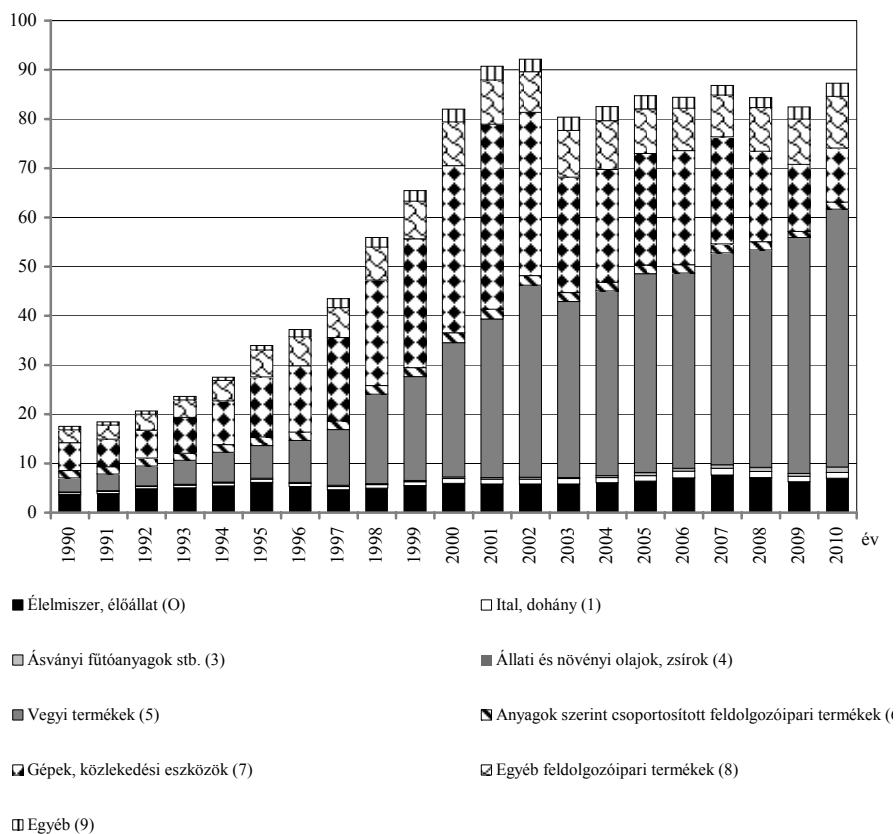
3. Az elkerülhetetlen piaci termék: a hitellel táplált keresleti boom

A munkakompensáció/GDP arány növekedése nem „rossz politikai döntés”, hanem a kapitalista gazdálkodás ciklikusságának elkerülhetetlen és logikus (piaci és kormányzati) következménye volt. Ugyanis, amikor 2000 után lelassult az amerikai információtechnológiai fellendülés, amelynek szelén Írország hajója oly sebesen haladhatott, a megtérülést kereső „fölös” tőke kiáramlott a pénzügyi szférába, a hitelezésbe, az ingatlanbuborék finanszírozásába, a másodlagos értékpapírokba, és előrehozott vásárlásokkal továbblendítette a termelést, majd a keresletet, az árakat és a béreket. A 90-es évek ír gazdasági lendületének megtörése jól nyomon követhető: 2000 után lassult az ipari termelés, 2001 után megtorpant, majd visszaesett az áruexport. Míg 1995 és 2000 között az ipar termelési értéke több mint duplájára nőtt, addig 2000 és 2005 között alig több mint egynegyedével gyarapodott, ezt is elsősorban a gyógyszeriparnak köszönhette. Az áruexport 1997 és 2002 között több mint kétszeresére nőtt, 2002 és 2007 között 6 százalékkal csökkent, s csak 2010-ben nőtt ismét, de még akkor sem érte el a 2002-es szintet. (Lásd a 7. ábrát.)

Ebben a helyzetben, amikor a termelés befullad, a pénzügyi szféra fejlettségének és a foglalkoztatási viszonyoknak a függvényében mindig és mindenütt a hitelezés és a kapcsolódó értékpapír-műveletek felfutása gördíti tovább a gazdaságot. Ez történt egyebek között már a 70-es évek világpiaci eladósodásában, és ezúttal Írországban is, egy korábbi fellendülés teremtette bázison.

7. ábra. Az ír áruexport szerkezetének alakulása, 1982–2010

Ezer millió euró

Forrás: Az Ír Központi Statisztikai Hivatal adatbázisai. <http://www.cso.ie/px>

A 2000-es években a nemzetközi összehasonlításban magas GDP-növekedés fenntartása már nem a technológiahordozó ágazatok jóvoltából volt lehetséges. Míg a 90-es évek végén az ipartól származott a hozzáadott érték egyharmada, ez az arány 2000 után fokozatosan egynegyedre csökkent, viszont az üzleti szolgáltatások, pénzügyek és az építőipar részaránya együtt 27-28 százalékról 37-38 százalékra nőtt. Az áruexporton belül 2001-től visszaesett a gépipar aránya, 2002-től pedig megtorpant a vegyi termékek (szerves vegyi anyagok, a gyógyszeripari termékek) korábban rohamos ütemben bővülő kivitele is (Eurostat [2011]).

Hozzájárult a termeléssel nem megalapozott keresleti boomhoz az adórendszernek a „jóléti rendszerváltással” összefüggő változása is. A bérek adóterhelése a teljes

béreköltség százalékában mérve 2000-ig nőtt, utána azonban csökkent, összefüggésben a szociális rendszer kedvezőbbé válásával, az adókedvezmények bővülésével. Így a legalacsonyabb bérek esetében az adóteher 2000 és 2007 között 27-ről 20 százalékra, az átlagos keresetű kétgyermekes családok esetében 26-ről 14 százalékra mérséklődött (*Eurostat* [2011]). Mindez, együtt az állami szolgáltatások árának (a költségek növekedését követő, tehát racionális) növelésével, a kormány szegénység elleni harcának egyéb elemeivel tovább táplálta az inflációt, és az euró jóvoltából alacsony kamatok révén a privát szféra eladósodásához vezetett. (Az ír infláció okairól lásd még *NCC* [2003].)

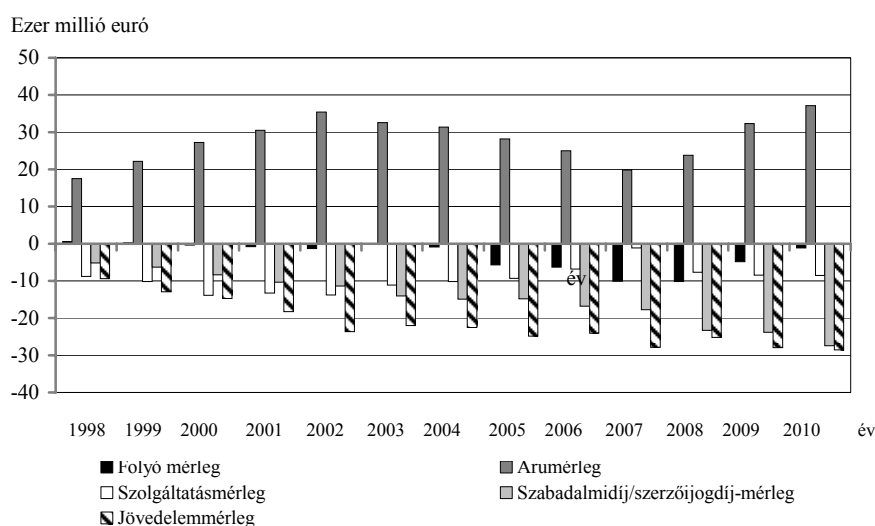
A *Morgan Stanley* elemzése szerint az euró perifériás országai közül Írországból a legnagyobb a magánszféra adóssága, 2008-ban meghaladta a GDP 330 százalékát, míg Görögországban például csak körülbelül 120 százalék, akkora, mint Németországban. Az ír privát adósság nagyobb részét a vállalatok adóssága teszi ki (*Morgan Stanley* [2010] 7. old.). Az Eurostat adatai szerint az ír lakosság eladósodottsága 2001 és 2008 között az eurózóna átlaga alatti szintről magasan a fölé, az eurózónában Görögország után a legmeredekebben, nőtt: a GDP 51,6 százalékáról 114,3 százalékára. Ez utóbbival Ciprus és Hollandia után a harmadik legnagyobb értéket mondhatja magáénak. Egy írországi lakosra több mint 45 ezer euró hitel tartozás jut. Megjegyezzük, hogy a 2000-es években, Németország kivételével, az eurózóna valamennyi országában nőtt a lakosság GDP-hez mért eladósodottsága.

Egymással összekapcsolódó, egymást erősítő, a piacgazdaságra jellemző folyamatokról van tehát szó. Az eltelt évek gazdasági sikerei (például az adósság/GDP ráta 2002 után 30 százalék alá csökkent, a primer költségvetési egyenleg másfél évtizede masszív többlettel zárt, 1997 óta, egy év kivételével, a teljes költségvetésnek mindig többlete volt stb.) érthető módon a szociális kiadások emelkedését eredményezték. A pénzügyi, az ingatlan- és hitelbővülés miatt folytatódó gazdasági növekedés mind az állami, mind a privátszférában lehetővé tette a bérkiáramlás növekedését. Mindezek miatt a lakossági és a vállalati hitelfelvétel is racionális döntésnek tűnt az erős gazdaság illúziójában élő piaci szereplők számára. A hitellel előrehozott vásárlások tovább hajtották a növekedést, pozitívan visszahatva az előbb említett folyamatokra. Nem „rossz” kormányzati döntésekről volt tehát szó. Látva az infláció felugrását, a kormányzat 2003-tól kísérletet tett az ár- és bér-emelkedés korlátozására, végsősoron sikertelenül. A piacgazdasági logika szerint azonban igazi gazdaságpolitikai „hiba” az lett volna, ha a piac generálta keresleti boomot az állam mesterségesen visszafogja. A válság (gazdasági pangás, társadalmi elégedetlenség, még nagyobb tőkekiáramlás formájában) már ekkor jelentkezett volna, nem beszélve arról, hogyan is lehetne megtiltani egy liberalizált gazdaságban a változatos formájú hitelezést, pénzügyi befektetéseket, vagy hogyan lehet „eladni” a lakosságnak a növekedés hosszú évei után a szegénység elleni harc elhanyagolását.

4. Az árfolyamhatás: reálfelértékelődés

Az eddigiekben láttuk, hogy Írország válságának oka egyfelől a gazdaság függő (félperifériás) jellege, másfelől maga a tőkés termelési ciklus, amely a kívülről táplált konjunktúra romlásakor, a tiszta piaci viszonyok logikájából következően, fellendíti a pénzügyi, hitelezési szférát, amit a kormány és a vállalatok, ennek és a korábbi fellendülésnek a befolyása alatt, a munkának juttatott GDP-rész növelésével is támogatnak. Mindez a versenyképesség romlását (a munkaerőköltségre vetített GDP csökkenését) eredményezte, és az Egyesült Államok 2004-es adóamnesztiájával együtt, ami a profit-hazautalást megnövelte, a külső egyensúly romlásában csapódott le.

8. ábra. Írország folyó fizetési mérlegének fő tételei, 1998–2010

Forrás: Az Ír Központi Statisztikai Hivatal adatbázisai: <http://www.cso.ie/px/>.

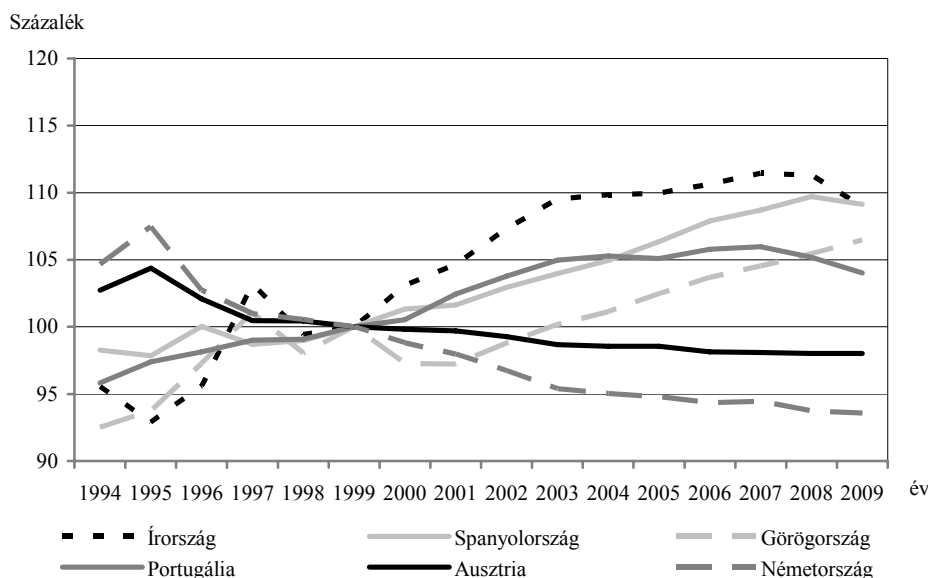
A függő pálya és a versenyképesség-romlás után a válság harmadik tényezője az euró. Írországban az infláció mindig magasabb volt, mint az eurózóna átlaga, és főleg magasabb, mint Németországé. Ez pedig rögzített árfolyam (közös valuta) mellett súlyos veszélyeket rejt magában. Írország legnagyobb exportpiaca az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság, (2007-ben például ezek ketten az ír kivitel 36,6 százalékát vették fel), és innen származik az ír import nagy része is (2007-ben 49 százalék). Velük szemben Írországnak egy erősödő valutával kellett kereskednie, hiszen az euró mind a dollárral, mind az angol fonttal szemben felértékelődött a 2000-es évek folyamán. A versenyképesség romlása és az erős euró ösztönözte a tőkekivitel (be-

leértve a profit-hazautalást is). Mindezek következtében Írország kereskedelmi-mérleg-többletének korábbi növekedése megállt, majd csökkent, a 90-es években még a jelentős többlettel záró fizetési- és tőkemérleg is romlani kezdett. 2001-től a fizetési mérleg negatívba fordult, 2004-ben pedig a tőkemérleg is hiánnyal zárt.

A tényleges reál árfolyam azt mutatja meg, hogyan alakultak az adott országban az árak más országokhoz képest. Például: ha az árak nőnek, de a valuta értéke nem csökken ugyanilyen mértékben, a reálárfolyam is nő (felértékelődik a valuta), az ország versenyképessége romlik.

Az eurót a legerősebb tagországok, elsősorban Németország teljesítménye (nemzeti munkájának értéke) árazza be. Írország esetében a reál effektív árfolyam, az eurózóna negyven partnerországával szemben, az Európai Központi Bank adatai alapján, 2000 szeptembere és 2008 áprilisa között 26,9 százalékkal értékelődött fel, az Eurostat adatai szerint 1999 és 2008 között 36 partnerországhoz viszonyítva 33,1 százalékkal, 16 euróországgal számolva pedig 11,3 százalékkal. A 9. ábra jól szemlélteti az eurótagság hatását magán a zónán belül. Az erős nemzetgazdaságok esetében a reál effektív árfolyamjavulás a gyengébb tagországokkal szemben felgyorsult (Németország), vagy a folytatódott (Ausztria), míg a többiek esetében a javulás romlásba fordult, vagy a romlás felgyorsult. Változást csak a válság, pontosabban az annak következtében alkalmazott bér/GDP arányt leszorító intézkedések hoztak, bár Görögország estében még ezek sem.

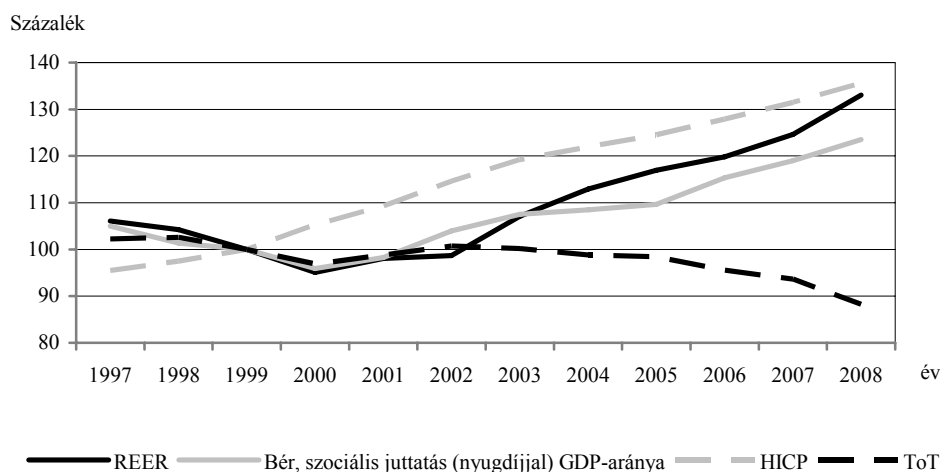
9. ábra. Reál effektív árfolyam 16 európartner viszonylatában
(Index: 1999. év = 100)

Az euró tehát Írország számára felülértékeltté vált, de a valutaunió rögzített árfolyamának a nemzeti munka értékéhez igazítása (leértékelése) nem volt lehetséges. Az eurónak ez a „felülértékelttsége” önmagában is csökkentette az ír versenyképességet. Mindentől nem függetlenül Írország részesedése az EU27 külső (harmadik országokba irányuló) exportjából 2001 és 2008 között 3,7-ről 2,4 százalékra csökkent, belföldi kereskedelméből pedig 3,2-ről 2,3 százalékra. Kereskedelmimérleg-többletének szintjét az EU27-eken kívüli országokkal szemben a jelzett időszakban sikerült fenntartani, ám az EU27-tel szemben nem. Míg ebben a viszonylatban a többlet 1995 és 2000 között megkétszereződött és még néhány évig nőtt, addig 2002 és 2008 között 24,5 milliárd euróról 13,8 milliárd euróra olvadt, mégpedig annak következtében, hogy az EU-ba irányuló export 8 milliárd euróval csökkent. Ugyancsak romlott az euró másik három gyenge gazdaságának (Görögországnak, Portugáliának és Spanyolországnak) az egyenlege is.

A reálárfolyam növekedése a fent leírt gazdasági-társadalmi folyamatokból következő nemzetközi pozícióromlás (versenyképesség-csökkenés) következménye, amire azonban negatívan vissza is hatott. A kormány erőfeszítései ellenére az inflációs hajlamot a pénzügyi-hitelezési boom és a jóléti intézkedések fenntartották, és mivel a valuta leértékelésére nem volt mód, a cserearányromlás is felgyorsult.

10. ábra. Az ír HICP, REER munkakompenzáció, szociális juttatás (nyugdíjjal) GDP-beli aránya és ToT bázisindexe, 1997–2008
(Index: 1999. év = 100)

Megjegyzés. HICP: harmonizált fogyasztói árindex, teljes gazdaság; REER: reáléffektív árfolyam; ToT: cserearány (exportárindex/importárindex).

Forrás: Az Ír Központi Statisztikai Hivatal adatbázisai: <http://www.cso.ie/px>

5. Válságkezelés: vissza a régi pályára

A kapitalizmus játékszabályai szerint vissza kell állítani a versenyképességet, hogy a bankmentés költségeit és a rögzített valutaárfolyam árát meg lehessen fizetni. Ennek kulcsa a munka GDP-beli arányának leszorítása, vagyis a profit arányának növelése. Ettől lehet remélni az export felfutását, és – a valutaleértékelés lehetőségének híján – az ír nemzeti munkának a reálárfolyam szintjére emelését (belső leértékelés). A megszorító intézkedések ilyen hatása már látszik is, a bruttó profit arányának csökkenése a GDP-ben 2008 után megállt. Az államcsőd elkerülésének esélye azonban még így is kicsi.

Az ír kormány a kilábalás reményét az áruexportba veti: ha a kivitelnek sikerülne a 90-es évekhez hasonló dinamikát mutatnia, ez annyira meggyorsítaná a növekedést, hogy visszafizethetnék az adósságot. Ez már egyszer sikerült, az 1980-as évek végén az adósságráta a mainál is magasabb (120%) volt, de a 2000-es évek közepére 30 százalékos alá csökkent. Csakhogy akkor egy dinamikus világgpiaccal álltak szemben (ez volt az 1989-ben elindult internetre épülő információtechnológiai fellendülés kora).

Valóban, a 90-es évek ír sikerességének egyik jele a dinamikusan növekvő export- és kereskedelmi többlet volt. Az ír offenzíva is az információtechnológiai berendezésekre és a szoftverre támaszkodott. 2001-ben az áruexport több mint 40 százalékát a gépipar (SITC 7) adta, ezen belül 56 százalékot képviselt a SITC 75 (hivatali berendezések és automatikus adatfeldolgozó berendezések). 2001 után azonban ez a termékcsoport radikálisan visszaesett, helyére az addig is jelentős, de csak második helyezett gyógyszeripari, kozmetikai termékek léptek.

2010-ben az ír kivitel 60 százaléka a SITC 5 (Vegyianyagok) termékcsoporthoz adódott, és ennek a termékcsoporthoz a kereskedelmi többlete egyenlő volt az egész ír kereskedelmi többlettel. A Vegyianyagok csoporton belül 46 százalékot az Orvosi és gyógyszeripari termékek (SITC 54), 36,5 százalékot a Szerves vegyianyagok (SITC 51) tettek ki. A Gyógyszeripari termékek az export 27,6 százalékát, és az ír árukereskedelmi többlet 48,2 százalékát adja, a Szerves vegyianyagok pedig a teljes ír export 21,9 százalékát, a teljes ír exporttöbblet 39,3 százalékát jelentik (*CSO Ireland* [2011]). Csakhogy Írországnak alig vannak saját gyógyszeripari termékei. Egyetlen ír cég van a porondon (Elan), de ez is az Egyesült Államokban végzi termelése nagy részét. Írországnak a képzett munkaerővel ellátott kiszolgáló ipar támogatja a gyógyszeripari multik helybeli tevékenységét (*Espicom* [2011]). Ez az export-szerkezet-váltás tehát hűen tükrözi azt a függő jellegű fejlődési pályát, amit a tanulmány elején tárgyaltunk. A transznacionális munkamegosztásba a kedvező befektetési telephelykínálattal (angol nyelv, liberális szabályozás, alacsony adók, alacsony bérköltségek stb.) bekapcsolódó ország úgy és addig képes termelése bővítésére,

ahogyan és amíg a transznacionális vállalatok termelése, konjunktúrája, érdekei megengedik.

Írország költségvetési egyenlege egészen a válságig (2008-ig) pozitív volt, az államadósság a GDP-nek mindössze 25 százalékát tette ki. A munka részarányának GDP-beli növekedése 2002 és 2007 között tehát nem terhelte meg a költségvetést, nem okozott eladósodást. A költségvetési egyensúly felborulását a bankszektor válsága okozta. 2008 őszén 440 milliárd eurónyi banki papírért vállalt garanciát az ír kormány, majd szinte hónapról hónapra eurómilliárdokkal kellett kiegészítenie legnagyobb bankjait. Ennek érdekében 2009 és 2010 folyamán 48 milliárd euró hitelt kellett felvennie a pénzügyi piacokról kötvénykibocsátás formájában. Időközben a bankok mind újabb tőkeinjekcióra szorultak, ami a 2010. év végi 85 milliárd eurós mentőcsomaghoz, majd a megszorítások újabb köreihez vezetett.

2010 végéig a költségvetést összesen 14,6 milliárddal javító intézkedéseket indítottak el. A 2010 novemberében bejelentett újabb négyéves, 15 milliárdos (a GDP 9,4 százalékával felérő) költségvetési kiigazítás kétharmad részben a kiadáscsökkentésből, egyharmad részben a bevételnövelésből állt össze, és a megszorító csomag 40 százalékát (6 milliárd euró) 2011-ben viszik keresztül. A 2010. novemberi csomag nagyrészt magában foglalta az addig hozott intézkedéseket is, ezért azt mondhatjuk, hogy 2008 óta összesen közel 22 milliárdos korrekcióról van szó a költségvetésben, amiből 15 milliárd euró kiadáscsökkentés. A megszorítások következtében az egyéni bérköltség 2008 és 2011 között több mint 9 százalékkal, az újonnan munkába állókra jutó bér pedig 25 százalékkal csökkent (*Griffin [2010]*), az infláció üteme mérséklődött, sőt 2009 és 2011 között defláció volt. A megszorítások visszavetik a belső keresletet, így nem marad más hátra, mint mindenáron az export felfutását segíteni, amihez azonban további belső leértékelés (ár- és bércsökkentés) szükséges.

6. A jelen

A megszorítások és állami eladósodás ellenére a bankszféra helyzetét még 2011 elejére sem sikerült megnyugtatóan rendezni. A 2011. márciusi bankstressz-teszt kimutatta, hogy újabb 24 milliárd euró tőkeinjekcióra szorul a válság sújtotta négy bank (*CBI [2011]*). Mindezek miatt a korábbi stabilitási egyezmény számait a felújított stabilizációs programban rontani kellett (*ISPA [2011]*). 2011-12-ben a költségvetési hiány a tervezettnél nagyobb, a növekedés kisebb lesz. Mivel az adósságállomány egyelőre még nőni fog, és az időszak végére tér vissza a 2011. évi szintre, a költségvetési szigorú éveken át fenn kell tartani. A program is leszögezi, hogy a növekedést az exporttól remélik, aminek a munkaerőköltség csökkenése ad lendületet.

Az ír pénzügyminisztérium 2010. éves jelentése szerint Írország 2009-ben 3,2 milliárd (a GDP 2 százaléka) 2010 folyamán 4,8 milliárd eurót költött adósságszol-

gálatra (ezeken belül 2,5 és 4,1 milliárd euró volt csak a kamat) (*DoF* [2011]). Mint a felújított stabilizációs program tervszámaiból kitűnik, 2011-ben a kamatteher 5,2 milliárd euró, 2015-ben pedig meghaladja majd a 9 milliárd eurót. 2011-ben Írország GDP-jének több mint 3,8 százalékát, adóbevételeinek 15,0 százalékát fordítja az adósságkamat törlesztésére, és ezek az arányok 2015-re 6,2 és 21,0 százalékra nőnek.

Az EU a 2011. április 29-én napvilágra hozott felújított stabilizációs programja szigorú középtávú költségvetési pályát rajzolt fel, pontosabban az eurózóna elvárásainak megfelelően. 2015-re 3 százalék alá szorítják a költségvetési hiányt, sőt a kamatkiadások nélkül számított elsődleges egyenleget masszív aktívummal kívánják zárni.

A 2011 áprilisában felújított ír Stabilitási Program (*ISPA* [2011]) szerint a költségvetési kiigazítás 2011-ben a GDP-ben mérve 3,7 százalékot, 2012 és 14 között pedig 5,7 százalékot tesz ki. Ezzel 2014-től az elsődleges (tehát az adósságszolgálat nélkül számított) költségvetési hiány már többlettel zárna, a teljes hiány pedig a GDP 3 százaléka alá süllyedne. Ehhez járul a programperiódus után (2015-ben) egy közelebbről meg nem határozott (a GDP 1 százalékát meghaladó) korrekció, amelynek eredményeképpen a teljes hiány 0,5 százalékra mérséklődne.

A Stabilitási Program szerint a kitűzött célok eléréséhez 2013 és 2015 között nominálisan 4 százalékot meghaladó, reálértéken pedig 3 százalékos növekedésre van szükség. Erre azonban – különösen a felújított Stabilitási Program kidolgozása óta is számottevően romló helyzet tükrében – 2015-ig semmi kilátás sincs. Az államszűkítés elhárítása tehát még az elképzelt legkedvezőbb esetben is hét év folyamatos megszorításokat követel, miközben a legkedvezőbb eset megvalósulása, a felújított stabilizációs program 2,5-3 százalékos előrejelzései is kétségesek. Maga a program is hangsúlyozza, hogy előrejelzéseiben számottevő kockázatok rejlenek. A világgpiaci helyzet, az euró- és a globális válság megoldatlansága folytonosan változó feltételeket terem, így a 2011 áprilisában felvázolt ír kilábalási pálya ködbe vész.

A külföldi működőtőke-importra épülő ír gazdaságot a tőke kivonás veszélye is fenyegeti. A 2004 és 2006 közti három évben 48 milliárd dollár működőtőke hagyta el az országot, ami mögött nagyarányú profitkivonás húzódott meg. Csupán 2005-ben 22,9 milliárd euró profitot utaltak haza Írországból a főleg amerikai és angol transznacionális vállalatok (*UNCTAD* [2011], *Finfacts Team* [2006]). Ilyen fejlemények a jövőre nézve sem zárhatók ki.

Írország olyannyira kiszolgáltatott a külföldi vállalatok tevékenységének, hogy nem ronthat az általa kínált befektetési feltételeken. Ezt megtette a 2000-es években, amikor engedte a jótétet a profit kárára „leszivárogni” a munkavállalók osztályába, és az euróövezet tagjaként reálfelértékelődést szenvedett el. Most ezt a piaci versenypozíció, pontosabban a profitráta fenntartása érdekében korrigálnia kell. Nem engedhet az alacsony profitadóból sem, ami lényegében törvényes adóelkerülést biztosít a külföldi vállalatok számára (például az Egyesült Államokban a profitadó 35,

míg Írorszáiban 12,5 százalék). A 2011 februárjában hatalomra került új ír kormány a 2010-es mentőcsomag újratárgyalását, feltételeinek (például az 5,8 százalékos kamatszint) enyhítését szeretne volna elérni. Ennek azonban a nemzetközi összehasonlításban nagyon alacsony vállalati nyereségadó emelése lett volna a feltétele (*The Economist* [2011]), ami kihúzná a talajt a külföldi tőkére épülő ír remények alól.

A 2008 és 2014 között megvalósítandó költségvetési kiigazítás 70 százalékban közvetve vagy közvetlenül a bérből, fizetésből, segélyből élőket sújtja. Vagyis, bár az állam eladósodását és a hosszú évekig tartó megszorításokat a bankszektor megmentése váltotta ki, a mára több mint 107 milliárd euróra rúgó adósságszolgálatához a tömegek „jólétének” csökkentése kell. Az ír gazdaságpolitika a profit érdekeit szolgálja és szolgálhatja, ameddig azt a lakosság életkörülményeinek romlásával biztosítani tudja és akarja.

Írország a hierarchikus világrendben elfoglalt pozíciójából szükségszerűen következő mechanizmusok révén került válságba, és a válságból ezen mechanizmusok válság előtti állapotának visszaállításával kíván kilábalni: függőpályás export és a munka GDP-ből való részesedésének csökkentése (külső leértékelés lehetőségének hiányában belső leértékelés). Ennek eredményessége igencsak kétséges, de elvileg sikerülhet. Ám még az utóbbi esetben is csak egy újabb válságig vezető utat járhat végig, miközben a versenyképesség növelése-fenntartása érdekében folytonosan csökkentenie kell az új értékből azok részesedését, akik azt létrehozzák. A végső kérdés az, hol van a társadalmi tűrőképesség határa.

Irodalom

- CBI (CENTRAL BANK OF IRELAND) [2011]: *Capital and Liquidity Results Published for Banking Sector. Financial Measures Programme Sets €24bn Capital Requirement*. 31 March. <http://www.merrionstreet.ie/wp-content/uploads/2011/03/Press-Release-Capital-and-Liquidity-Results-Published-for-Banking-Sector.pdf>
- CSO (CENTRAL STATISTIC OFFICE, IRELAND) [2011]: *CSO Statistical Databases*. <http://www.cso.ie/px/>
- DoF (THE DEPARTMENT OF DEFENCE, IRELAND) [2011]: *Exchequer Statement. Statement of Exchequer Surplus / (Deficit) in the period Ended December 2010*. Dublin. <http://www.finance.gov.ie/documents/exchequerstatements/2010/Enddecstatement.pdf>
- ESPICOM BUSINESS INTELLIGENCE [2011]: *The Pharmaceutical Market: Ireland. Opportunities and Challenges*. 14 June. http://www.espicom.com/prodcat2.nsf/Product_ID_Lookup/00000349?OpenDocument
- EUROSTAT [2011]: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>
- FINFACTS TEAM [2006]: *Foreign Direct Investment into OECD Countries Jumps 27% in 2005; Profit Repatriation Puts Ireland's FDI in Red*. 28 June. http://www.finfacts.ie/irelandbusinessnews/publish/article_10006382.shtml

- GRIFFIN, L. [2010]: Budget 2011 – Impacts on Ireland. In: *Budget 2011. Consolidating for Growth*. 8 December. Dublin. <http://www.deloitte.com/assets/Dcom-Ireland/Local%20Assets/Documents/Tax/Final%20Budget%202011%20slides%2009%2012%2010.pdf>
- ISPA [2011]: *Ireland – Stability Programme Update*. April. http://ec.europa.eu/economy_finance/sgp/pdf/20_scps/2011/01_programme/ie_2011-04-29_sp_en.pdf
- KEOGH, D. [1997]: The Diplomacy of ‘Dignified Calm’: An Analysis of Ireland’s Application for Membership of the EEC, 1961–1963. *Chronicon*. Vol. 1. No. 4. pp. 1–68. <http://www.ucc.ie/chronicon/keoghfra.htm>
- MAHER, D. [1986]: *The Tortuous Path*. The Course of Ireland’s Entry into the EEC (1948–73). Institute of Public Administration. Dublin. <http://www.cvce.eu/viewer/-/content/4e249f88-1c81-45c0-a479-0622aea25a33/en>
- MORGAN STANLEY RESEARCH [2010]: *Euroland Economics: Bailing out Ireland and Beyond*. 28 November. http://linkback.morganstanley.com/web/sendlink/webapp/BMServlet?file=efl7ojs0-3nvr-g000-88ef-001a64f36200&store=0&user=dteiqhirzbx-4374&__gda__=1417150101_c7362615550a92c43710971a5976ca54
- NCC (NATIONAL COMPETITIVENESS COUNCIL, IRELAND) [2003]: *Statement on Inflation, 2003*. Forfás. Dublin. http://www.forfas.ie/media/ncc030522_statement_on_inflation.pdf
- OECD (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) [2011]: *StatExtracts. Statistics online*. <http://stats.oecd.org>
- THE ECONOMIST [2011]: *EU and Ireland’s Bail-out. A Frosty Response to Enda Kenny*. 5 March. Helsinki. http://www.economist.com/blogs/charlemagne/2011/03/eu_and_irelands_bail-out
- UNCTAD (UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT) [2011]: *World Investment Report Annex Tables*.

Summary

Ireland experienced a seemingly successful catching up in the 1990s. It was successful inasmuch as Ireland continuously increased its competitiveness in the global capitalist economy by depressing the rate of remuneration and social benefits of employees to the GDP. The catching up happened *ostensibly* because it was due to outside forces, transnational corporations mainly, without the substantial increase of the productivity of Ireland’s national economy. The upsurge of the financial sphere postponed the outbreak of the crisis of global capital accumulation that made the belief of a durable Irish economic dynamism. This inspired the government to approach Ireland’s welfare systems lagging behind so long to the countries *having* similar GDP per capita that Ireland has achieved in the beginning of the third millennium. This, together with the disposition to inflation which is idiosyncratic for semi-peripheral economies on the one hand, and *is* exacerbated by the absence of the sovereign monetary policy on the other, has brought the country in a situation from which it will hardly get out even by a substantial decrease of the wage/GDP ratio (by “internal depreciation”).